

кандидат архітектури, доцент **Русевич Т.В.**,
кафедра Основ архітектури і архітектурного проектування, КНУБА
DOI: 10.32347/2519-8661.2019-20.193896

СЕМІОТИКА В АРХІТЕКТУРІ – НАУКА ПРО ЗНАКИ ТА ЗНАКОВІ СИСТЕМИ

Анотація: Стаття розповідає про основи архітектурної семіотики. Розглядаються основні частини архітектурної семіотики: семантика, синтактика, прагматика і граматики. Простежуються питання, пов'язані з природою знакових систем з найдавніших часів давньогрецького філософа Платона до сучасності. Розглядаються основні розділи архітектурної семіотики в яких виділяються кілька великих і досить автономних тем, знання яких дозволить більш вільно оперувати архітектурною мовою. Визначаються метафоричні особливості архітектури, її словниково-знаковий запас, деякі символічні і смислові можливості як історичної, так і сучасної архітектурної мови, також, незважаючи на еластичну інтерпретацію і багатозначність архітектурних метафор, виділяються певні типи - це прості метафори, змішані метафори і натякаючи метафори. Остання - це буквальна і не інфантильна, це лише наведення на думки, поштовх для пошуку власних асоціацій вона створює іконічний знак і йде від нього через асоціативний ряд. Таким чином, зміни коротко живущих кодів архітектурної мови не впливають на легку загадковість і, одночасно, на багатозначність цього образу. Це найвищий метафоричний рівень, в якому відбувається сплав елітарних і популярних кодів прочитання мови архітектури на підсвідомому рівні.

Ключові слова: архітектурна семіотика, іконічні, індексальні знаки, знак-символ.

Питання, пов'язані з природою знакових систем і з виникненням мов спілкування, з найдавніших часів цікавили лінгвістів і філософів. Ще в IV ст. до н.е. давньогрецький філософ Платон (427-347 рр. до н.е.), говорячи про походження слів (імен, назв), порівнював мову з інструментом: «... ім'я є якесь знаряддя навчання і розподілу сутностей, як, скажімо, човник - знаряддя розподілу нитки» [4]. Протилежного погляду дотримувався давньогрецький філософ Аристотель (384-322 рр. до н.е.). Він стверджував, що імена і назви ніяк не пов'язані з природою речей, що вони виникають в результаті угоди. Суперечка з приводу походження слів між філософами-натуралістами, які вважають, що назви речей виникли в результаті пошуку найкращої відповідності їх з об'єктом, і філософами-конвенціоналістами, які вважали, що імена є проста угода (конвенція) між людьми, тривала ще багато років. В середні віки взяла гору

теорія божественного походження мови. У пошуках відповіді на питання, яке місце займає людина в процесі встановлення порядку і гармонії в світі, вчені того часу зверталися до Біблії. В кінці XVII - початку XVIII ст. в філософії виник новий напрям, який отримав назву раціоналізм. Родоначальником його був французький математик Рене Декарт (1596-1650), який бачив кінцеву мету пізнання в пануванні людини над силами природи, у відкритті і винаході технічних засобів, в розумінні причин і дій, в удосконаленні самої людини. Він зазначив, що мова має божественне походження. Передумовою для розвитку мови як знаряддя мислення Декарт вважав вродженою, що є у людини від народження. Ще один відомий філософ-раціоналіст - англійський просвітитель Джон Локк (1632-1704). У 1690 р. була опублікована його головна праця, над якою він працював близько 20 років - «Досвід про людський розум». На противагу Декарту Локк вважав, що не існує вроджених ідей і принципів і що все людське знання походить з досвіду: «...немає в мозку нічого, крім того, що отримано в результаті відчуттів від наших органів почуттів» [3]. Всі ідеї, за Локком, виникають з двох основних джерел - досвіду зовнішнього (відчуття) і внутрішнього (рефлексії). У розділі, присвяченому проблемі мови та її зв'язкам з мисленням, Локк пише, що слова «не що інше, як символи наших ідей, вони зовсім не відображають природних зв'язків між специфічними звуками і певними ідеями, бо тоді була би одна мова для всіх, вони - довільно вибрані позначення ідей, їх використовують як зрозумілі символи для вираження ідей, а ідеї, що ними виражаються, і є їх справжнє і безпосереднє наповнення». Слід зазначити, що саме Локк ввів термін «знак» для позначення слова як базової одиниці мови. Сенсуалістичний напрям справив визначальний вплив на весь наступний розвиток лінгвістики, він остаточно відкинув ідею божественного походження мови. Однак не всі вчені того часу були згодні з тим, що слова є чисто конвенціональні *знаки*. Так, наприклад, німецький філософ і математик Готфрід Лейбніц (1646-1716) вважав, що «... слова зовсім не так довільні і випадкові, як це вважають деякі, оскільки взагалі немає нічого випадкового в світі, і тільки наше незнання не дозволяє іноді з'ясувати приховану від нас причину» [6]. Намагаючись знайти компроміс між раціоналізмом і сенсуалізмом, Лейбніц створив теорію історичного походження мов, розвинув вчення про походження назв. У другій половині XVIII ст. сенсуалістична теорія пізнання отримала подальший розвиток завдяки роботам французького філософа і лінгвіста Етьєна Кондильяка (1715-1780). У своєму головному філософському творі «Трактат про відчуття», він прагнув вивести всі знання і духовні здібності людини (такі, як мислення, уява, пам'ять, увагу і т.п.) з відчуттів. Кондильяк висловив думку, що передумовою правильного мислення є інстинкт, що мислення базується на мові, яку винаходять люди для реалізації своїх розумових здібностей, що саме мова є інструментом аналізу наших думок. Зокрема, важливою є теза про принципово

різний характер протікання в часі двох взаємопов'язаних процесів - мислення й мови: ідеї що складають думку, виникають в мозку відразу, одночасно (як кажуть, *симультанне*), в промові ж вони розгортаються послідовно, в лінійному порядку. Філософія мови як самостійна дисципліна виникла на початку ХІХ ст. Основи її заклав німецький філолог Вільгельм Гумбольдт (1767-1835), який представляв мову не як щось застигле, але як вічний і безперервний процес духовної творчості, як діяльність, яка має глибинний дух народу. Його ідеї мали великий вплив на розвиток мовознавства та сприяли появі в кінці ХІХ - початку ХХ ст. нового напрямку, що отримав назву лінгвістичний структуралізм. Основоположником структурної лінгвістики прийнято вважати швейцарського мовознавця Фердинанда де Соссюра (1857-1913), який висловив ряд принципів положень, які значно вплинули на подальший розвиток науки про знаки. Зокрема, він виділив три основних аспекти вивчення знаків і знакової системи: *синтактику* - внутрішні, структурні властивості знакових систем, правильність побудови знаків, *семантику* - відношення знаків до визначального (зміст знаків) і *прагматику* - корисність, цінність знаків з точки зору користувача - інтерпретатора знаків. Соссюр дійшов висновку, що лінгвістика може розглядатися як складова частина науки, названої ним *семіологією* (сучасна назва - *семіотика*), метою якої є вивчення природи знаків і законів, що ними керують. Він запропонував чітко розрізняти два підходи до вивчення мови: синхронний (вивчення зрізу мови, взятого в якийсь певний історичний момент) і діахронний (вивчення змін в мові в процесі її розвитку). Соссюром, а також вченими І.А. Бодуеном де Куртене (1845-1929) і Н.В. Крушевським (1851-1887) були досліджені закони розвитку мови і обґрунтовані її системний і знаковий характер. Остаточно наука, що вивчає будь-які системи знаків, що застосовуються в людських суспільствах, сформувалася завдяки роботам американського математика *Чарльза Пірса* (1839-1914), який, власне, і запропонував для неї назву семіотика. Пірс вважається одним із засновників сучасної семіотики. Найважливіша його заслуга полягає в тому, що на чільне місце він ставив людину як творця і інтерпретатора знака. За Пірсом, будь-який знак має три основні характеристики: 1) матеріальна оболонка; 2) об'єкт, що позначається; 3) правила інтерпретації, що встановлюються людиною. Пірс створив класифікацію знаків, розділивши їх на три групи. До першої він відніс *іконічні знаки*, тобто які мають схожість з об'єктом, котрий вони позначають (прикладом може служити портрет або фотографія людини). До другої - *конвенційні* (умовні), знаки-символи, які не мають нічого спільного з об'єктом, котрий вони позначають, це більшість слів будь-якої розмовної мови. Нарешті, до третьої групи він відніс так звані *індексальні* знаки. Це знаки, які пов'язані з об'єктом, котрий вони позначають по суміжності, тобто не будучи схожими на цей предмет, вони тим не менше викликають певні асоціації з ним. Такими є

деякі дорожні знаки - наприклад, знак, який представляє собою дві паралельні лінії, що звужуються до кінця (образ пляшки), вказує, що далі дорога звужується.

З

60-х років ХХ століття, методи структуралізму та семіотики стали застосовуватися для пояснення не тільки мовних, а й для інших систем - для розгляду культурних явищ, а потім художніх і архітектурних. Застосування цих методів було обумовлено тим, що знакові системи існують навіть тоді, коли факт їх існування не очевидний і не доводить, що ця концепція пов'язана з розвитком ідей У. Морріса. Це положення ґрунтується на базових принципах семіотики, як когнітивної науки, націленої на пізнання світу. Впровадженню семіотичного методу в архітектурну думку сприяла концепція структурної антропології К. Леві-Стросса. Подальша розробка теоретичних основ архітектурної семіотики належить Дж. Бродбенту, У. Еко, Ф. Шое та ін.. Ю.М. Лотман - один із засновників і пропагандистів семіотичного підходу в лінгвістиці та культурології, виділяє три різних аспекти семіотики:

- семіотика як наукова дисципліна, об'єктом якої є сфера знакового спілкування. В цьому напрямку свої дослідження зодчества вели: з точки зору класифікації архітектурних знаків - М. Бензе, Е. Арин, Ч. Дженкс, Ю. Едик, В. Маньяно-Лампініоні, Ф. Шоай, І.А Страутманіс, Р. Кріе, Кр. Александер, А.В. Іконніков, У. Еко;

- семіотика як метод гуманітарних наук, здатний проникати в різні дисципліни і займається не природою об'єкта, а способом його аналізу; дослідження архітектурно-семіотичних прийомів структурування мови архітектури - Дж. Бродбент, У. Еко, І.Г. Лежава, А.Е. Коротковський, В. Маркузон, Г.Д. Станішев, Н. Парк;

- семіотика як "своєрідність наукової психології дослідника", склад його мислення; все привертає увагу дослідника-семіотика семіотизується в його руках – такі трактування у архітекторів і філософа: У. Еко, Х. Бонта, П. Рікера.

Архітектурна семіотика складається також з трьох основних частин: **семантики**, що займається смисловою стороною архітектури, **синтактики**, що відповідає за відносини частин архітектурної форми між собою і по відношенню до цілого і **прагматики**, що займається відносинами між архітектурною формою, архітектором - її творцем і «споживачами» архітектури - людьми, яким ця архітектура адресована. В архітектурній семіотиці активно вивчається ще один розділ - архітектурна **граматика**, тому що принципи формування архітектурної мови досить сильно різняться з лінгвістичними мовами, і їх граматика не можна в чистому вигляді використовувати для вирішення архітектурних проблем.

Під **архітектурною синтактикою** мається на увазі розділ архітектурної семіотики, який вивчає синтаксис архітектури, тобто структуру поєднання

архітектурних першоелементів і правила їх утворення та перетворення безвідносно до їх значень і будь-яких функцій знакових систем (будівель, ансамблів, комплексів та інших архітектурно-містобудівних утворень).

Під *архітектурною семантикою* мається на увазі розділ архітектурної семіотики, який вивчає правила інтерпретації знаків і складання з них значущих виразів, які можна побачити, відчувати через сприйняття архітектурних систем або комплексів, тобто архітектурна семантика вивчає архітектурну мову та її складові з точки зору вираження конкретного змісту.

Під *архітектурною прагматикою* мається на увазі розділ архітектурної семіотики, який вивчає відносини між архітектурними елементами або архітектурними системами та їх користувачами. Цей розділ тісно пов'язаний з традиційними питаннями функціонального використання об'єктів в архітектурі.

Під *архітектурною граматикою* мається на увазі розділ архітектурної семіотики, який вивчає виникнення і принципи побудови базових архітектурних першоелементів-«слів», а також структуру і вираження сенсу в межах цих першоелементів. Розглядаючи основні розділи архітектурної семіотики можна виділити кілька великих і досить автономних тем, знання яких дозволить більш вільно оперувати архітектурною мовою. До них можна віднести *метафоричні особливості* архітектури, її словниково-знаковий запас, деякі символічні і смислові можливості як історичної, так і сучасної архітектурної мови. Незважаючи на еластичну інтерпретацію і багатозначність архітектурних метафор, серед них все-таки можна виділити певні типи. Це *прості метафори*, *змішані метафори* і *натякаючі метафори*. До простих метафор відносяться однозначні метафори, які виникають незалежно від різниці менталітетів або місцевих смислових кодів. Це метафори буквальні, «в лоб». Вони можуть бути як позитивними, так і негативними (що зустрічається в архітектурі значно частіше). Це досить рідкісне явище в архітектурі, воно виникає найчастіше тоді, коли для досягнення будь-якої ідеї (найчастіше рекламної) йдуть по шляху надмірного спрощення візуального коду, доходючи до буквалізму в його прочитанні, до свого роду граничної інфантильності образу. Найбільш яскравими прикладами подібного роду є кіоски з продажу пончиків і хот-догів в США, створені при активній співпраці з фахівцями в галузі комерційної реклами. В історії архітектури аналогічні проекти робилися і професійними архітекторами (проект корівника Н. Леду у вигляді корови в XVII). Проста метафора несе в собі чітку, однозначну інформацію і може мати не тільки негативні, а й позитивні емоції. До змішаних метафор відносяться образи, що поєднують в собі сукупність різних простих метафор. Як пише Ч. Дженкс, «змішана метафора сильна, як знає кожен, що вивчає Шекспіра» [2]. Чим неймовірніше поєднання ідей в спорудженні, чим більше ця споруда вражає нашу уяву і чим довше воно залишається в пам'яті - тим більше його сприйняття відноситься до типу

змішаних метафор. Змішана метафора включає в себе і органічні, і сюрреалістичні, і раціональні, і інші метафоричні ефекти. Вона дозволяє поєднувати як популярні, так і елітарні візуальні коди, як позитивні, так і негативні емоції. Чим складніше змішана метафора - тим більше уваги вона до себе привертає. Але найбільш сильною є натякаюча метафора. Ця метафора буквальна і не інфантильна. Це лише наведення на думки, поштовх для пошуку власних асоціацій. Вона створює іконічний знак і йде від нього через асоціативний ряд. Зміни нетривалих кодів архітектурної мови не впливають на легку загадковість і, одночасно, на багатозначність цього образу. Це найвищий метафоричний рівень, в якому відбувається сплав елітарних і популярних кодів прочитання на підсвідомому рівні. Найбільш популярним прикладом цього типу є капела Роншан Ле Корбюзьє, «яка порівнювалася з усякого роду речами, починаючи від білих мікенських будинків і закінчуючи швейцарським сиром». Роль метафор в сучасній архітектурі дуже висока. Незважаючи на гадану суб'єктивність, непіддатливість до усвідомленого контролю, архітектура є одним з найпотужніших метафоричних видів спілкування.

Література.

1. В. Агеев Семиотика. М.: Издательство «Весь Мир», 2002. - 256 с.
2. Дженкс Ч. А. Язык архитектуры постмодернизма. – М.: Стройиздат, 1985.– 137 с.
3. Локк Дж. Избранные философские произведения. М., 1960
4. Платон. Сочинения в трех томах. Т. I. М., 1968
5. Пятнадцать задач по архитектурной семиотике : методические указания к практическим занятиям по дисциплине «Архитектурная семиотика» для студентов-магистрантов I курса направлений подготовки 270100.68 «Архитектура» и 270300.68 «Дизайн архитектурной среды» / сост. В. И. Лучкова. – Хабаровск : изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2012.- 49 с.
6. Руссо Ж.Ж. Педагогические сочинения. Т.1. М., 1981.
7. Степанов Ю.С. Семиотика. – М.: Наука, 1971. – 167 с. Иконников А.В. Зарубежная архитектура. От «новой архитектуры» до постмодернизма. - М.: Стройиздат, 1982. – 256 с.

Abstract: The article describes the basics of architectural semiotics. The main parts of architectural semiotics are considered: semantics, syntax, pragmatics and grammar. Questions related to the nature of sign systems from the ancient times of the ancient Greek philosopher Plato to the present are traced. The main sections of architectural semiotics are discussed, in which several large and sufficiently autonomous topics are distinguished, the knowledge of which will allow them to operate more freely in the architectural language. The metaphorical features of

architecture, its vocabulary and signpost, some symbolic and semantic possibilities of both historical and modern architectural language are determined, and despite the elastic interpretation and ambiguity of architectural metaphors, certain types are distinguished - these are simple metaphors and mixed metaphors. The suggestive metaphor is literal and not infantile; it is merely a suggestion, a push to search for one's own associations, it creates an iconic sign and moves away from it through the associative series. Thus, changes to the short-lived architectural language codes do not affect the easy mystery and, at the same time, the ambiguity of this image. This is the highest metaphorical level in which there is an alloy of elitist and popular codes of reading the language of architecture at the subconscious level.

Key words: architectural semiotics, iconic, index signs, sign symbol.

Аннотація: Стаття розповідає про основи архітектурної семиотики. Розглядаються основні частини архітектурної семиотики: семантика, синтактика, прагматика і граматики. Прослідковуються питання, пов'язані з природою знакових систем з древніших часів давньогрецького філософа Платона до сучасності. Розглядаються основні розділи архітектурної семиотики, в яких виділяються декілька великих і достатньо автономних тем, знання яких дозволить більш вільно оперувати архітектурним мовою. Визначаються метафоричні особливості архітектури, її словарно-знаковий запас, деякі символічні і смислові можливості як історичного, так і сучасного архітектурного мови, також, незважаючи на еластичну інтерпретацію і багатозначність архітектурних метафор, виділяються певні типи - це прості метафори, змішані метафори і натякаючі метафори. Натякаюча метафора - буквально і не інфантильна, це лише наведення на думки, толчок для пошуку власних асоціацій вона створює іконічний знак і відходить від нього через асоціативний ряд. Таким чином, зміни коротко живучих кодів архітектурного мови не впливають на легку загадковість і, одночасно, на багатозначність цього образу. Це найвищий метафоричний рівень, в якому відбувається сплав елітарних і популярних кодів читання мови архітектури на підсвідомому рівні.

Ключевые слова: архітектурна семиотика, іконічні, індексальні знаки, знак-символ.